

DOLORES HAYDEN

Det sociala rummet, kvinnornas arbete och den socialistiska feminismen

*Rummet som teoretisk fråga
har ägnats mycket uppmärksamhet
inom olika ämnesområden men har i liten
utsträckning behandlats från ett socialistiskt-
feministiskt perspektiv. Genom att placera kvinnors
arbete i det sociala rummet bidrar Dolores
Hayden i denna artikel till analysen av
hur kvinnoarbetet under historiens
gång har exploaterats.*

'Rummet är verkligen något som de rika och mäktiga har företrädde till', skriver Nancy Henley, psykolog och analytiker av den mänskliga interaktionens 'kroppspolitik'.¹ Rummet är politiskt och ideologiskt. Det är en produkt som bokstavligen är fylld med ideologier', anmärker urbansociologen Henri Lefebvre.² Rummet kan vara ett vapen för både radikala och konservativa hållningar till en förestående samhällsomvandling, säger ekonomgeografen David Harvey.³ Och stadsplanerare Edward Soja föreslår en socio-spatial undersökning av den kapitalistiska utvecklingen, och hävdar att 'samspelet mellan den sociala och den territoriella arbetsdelningen borde vara ett centralt problem för konkret marxistisk analys'.⁴

Trots den uppmärksamhet som under de senaste tio åren ägnats rummet som teoretisk fråga inom psykologi, sociologi, geografi, antropologi, arkitektur och stadsplanering, i synnerhet av marxister som utvecklade ett ämnesområde med beteckningen 'rummets politiska ekonomi',⁵ har det förekommit relativt lite diskussion av rummet från en socialistiskt-feministisk utgångspunkt, och högst obetydligt med analys av samspelet mellan den samhälleliga och den rumsliga arbetsdelningen sådan den under de senaste decennierna berört

kvinnorna. Jag vill i denna uppsats undersöka det kvinnliga reproduktionsarbetets sociala och rumsliga historia genom att se vilken potential som kvinnohistorien ger för ett stärkande av rummets politiska ekonomi, respektive potentialen hos rummets politiska ekonomi för att ge ökad vikt åt kvinnohistorien. Reproduktionen, eller 'kvinnornas tjänande arbete' som Laura Balbo kallar det, är det som tillåter varje samhälle att fortsätta existera.⁶ Kvinnornas tjänande arbete är, i sina avlönade och oavlönade former, det arbete som de flesta kvinnor större delen av tiden har utfört hela historien igenom, och som de flesta kvinnor fortfarande utför. Genom att sätta in kvinnornas arbete i dess sociala rum blir det antagligen möjligt att klarare analysera hur kvinnornas arbete har exploaterats under historiens gång, och att upptäcka viktigare strategier för organisering med det reproduktiva arbetet som utgångspunkt, sådana de förekommit i historien.

Det sociala rummet

Forskarna har skilt mellan kontextuellt och socialt rum,⁷ natur och sekundär natur,⁸ livsrum och ekonomiskt rum,⁹ imaginärt rum, objektiva rum och personligt rum.¹⁰

Alla definitionerna är försök att skilja det på förhand givna rummet, vilket kan ses som en 'kontinuerligt växande rymd som sträcker ut sig i alla riktningar eller i tre dimensioner, i vilken alla ting existerar',¹¹ och det sociala rummet, det vill säga det rum som skapats av mänskligt arbete, för mänskliga aktiviteter. Med socialt rum menar jag den byggda miljön som social och ekonomisk produkt, vilken har förmåga att påverka den mänskliga aktiviteten samtidigt som den formats av denna.¹² Eftersom den byggda miljön vanligen består av avlagringar av tidigare byggande, som representerar förflutna former av mänsklig aktivitet, representerar den en spänning mellan det som varit, det som är och det som kommer.¹³ En historisk analys är central för förståelsen av det sociala rummet.

Även en analys av skalan är viktig för förståelsen: man kan tala om socialt rum i global skala, i den urbaniserade regionens eller den enskilda stadens skala,¹⁴ skalan hos ett grannskap, en byggnad eller människokroppen. Hittills har ingen forskare försökt att definiera det sociala rummets politik utefter alla dessa många skalor, utan skilda ämnen har specialiserat sig på olika skalor i den rumsliga analysen: utvecklingsekonomerna kan arbeta i världsskala, regionala planerare och geografer med den urbaniserade regionen, stadsplanerare, historiker och sociologer med den enskilda staden, antropologer med byn eller grannskapet, arkitekturhistoriker med den enskilda byggnaden och psykologer med det interpersonella eller kroppsliga rummet.¹⁵ (Forskare som arbetar med en skala eller inom ett ämne är ofta omedvetna om det teoretiska eller empiriska arbetet utanför den skala som de studerar).

Teorier

Av all den teori som under de senaste åren utvecklats om det sociala rummet framträder särskilt två böcker med stor potential för en socialistiskt-feministisk teori: Nancy Henleys *Body Politics* och Henri Lefebvres *La production de l'espace*. Henleys bok är det

enda större socialistiskt-feministiska arbetet om det sociala rummet och behandlar det personliga rummets mikroskala. Lefebvres bok omfattar en historisk analys från mikroskala till makroskala, och antyder potentialen för att tillämpa Henleys könsanalys på ett mycket bredare spektrum av rumsliga frågor i varje skala, från kroppen till hela världen.

Henley ger oss en lysande omtolkning av en stor mängd kvantitativ beteendeforskning om maktens rumsliga dimensioner. Hon studerar kön, ras och klass och utvecklar en teori om mikropolitik i mikrorummet, som illustrerar hur viktig den icke-verbala världen av kroppshållning, gester, spänningar och placering är när det gäller att i det dagliga livet skapa och vidmakthålla ett dominerande eller undergivet beteende. Henley belyser särskilt processen av könssocialisation genom att visa hur icke-verbala mönster av manlig aggression (luta sig framåt, ta upp plats, rynka ögonbrynen) och kvinnlig undergivenhet (balansera osäkert, dra samman kroppen, le) inleds i den tidiga barndomen och förs med i livet (mest överdrivet framträdande under puberteten och tonår) och reproducerar könet i det sociala rummet.

Henley visar hur den manliga aggressionen, uttryckt genom ensidigt stirrande eller beröring, kränker kvinnans personliga rum, och hur könsstereotyperna i reklamen (det som Erving Goffman kallar 'könsannonser') i jätteskala upprepar 'kroppspolitikens' antagonismer på det urbana rummets affischpelare.¹⁶ Hon hävdar att man på tre skilda nivåer kan knyta en feministisk politik till 'kroppspolitiken'. I det kroppsliga rummet kämpar kvinnorna för att kontrollera den egna biologiska reproduktionen (genom kampanjer för födelsekontroll och abort, frihet från våldtäkt, frihet från tvångsterilisering och sexuell valfrihet). I det personliga rummet kämpar kvinnorna för att få 'ett eget rum' i en bostad, att få bo ensamma eller slippa sexuella trakasserier på arbetsplatsen. I det urbana rummet kämpar kvinnorna för att utan fruktan kunna promenera på ga-

torna. I de flesta kulturer kontrollerar männen det sociala rummet inom alla tre skalorna, och utövar därigenom en avgörande kontroll över kvinnornas vardagsliv. Oavsett om de använder lagfästa restriktioner, ekonomiska sanktioner eller fysiskt våld för att genomdriva sin 'kroppspolitik', hindrar de i samtliga fall kvinnor från att vinna full självständighet i det sociala rummet. I sista hand bidrar kvinnornas brist på kontroll över det personliga rummet till att männen kan exploatera deras arbete, både individuellt, på arbetsplatsen, i hemmet och kollektivt, i avlönat arbete och det offentliga livet.

Medan Henley visar hur det sociala könet i mikrorummet reproduceras genom icke-verbala mönster av manlig aggression och kvinnlig undergivenhet, visar Henri Lefebvre i *La production de l'espace* hur det sociala rummet i alla skalor hänger samman med olika produktions- och reproduktionssätt, och hans arbete anger exempel på hur Henleys 'kroppspolitik' kan byggas ut. Det sociala rummet innehåller, säger han, produktionens och reproduktionens oskiljaktiga och sammanflätade rum. 'Ett samhälles sociala praktik avskiljer dess rum'. Lefebvre hävdar att produktionen av rum har 'påverkat produktionsförhållandena utan att kunna omvandla dem', och att en teori om det sociala rummet därför är en väsentlig del i en marxistisk analys av vår tids materiella värld.¹⁷

Lefebvre gör många fascinerande påpekanden, men det mest originella och kontroversiella handlar om det sociala rummets betydelse för reproduktionen. Han definierar reproduktionen till att omfatta 1. släktets biologiska reproduktion, 2. reproduktionen av arbetskraft och 3. reproduktionen av de samhälleliga produktionsförhållandena.¹⁸ Han vill infoga kroppen, sexualiteten och familjelivet i den första, bostaden i den andra och sådant som offentliga platser och biografier i det tredje. När han för var och en av dessa skalor påvisar det sociala rummets betydelse för reproduktionen, leder det tankarna till en projicering av Henleys 'kroppspolitik' till

nya skalor utöver mikroskalan i hennes arbete.

'Kvinnornas tjänande arbete'

När nu Henley bevisat hur de patriarkala relationerna vidmakthålls i mikrorummet och Lefebvre påmint om hur den kapitalistiska utsugningen bärs upp i makrorummet, blir det möjligt att använda båda insikterna till att analysera exploateringen av kvinnors arbete genom hela kvinnohistorien. De rumsliga mönstren ger ett viktigt bidrag till klargörandet av reproduktionssätten genom att åt historien om 'kvinnornas tjänande arbete' skapa ytterligare en materiell dimension. För närvarande förbinder, som Laura Balbo påpekat, kvinnornas arbete i hemmet, offentliga tjänster och kommersiella butiker i sörjandet för personlig omsorg om familjemedlemmarna. Kvinnans arbete av i dag består med andra ord i att förbinda tre olika reproduktionsrum och tre olika ekonomiska system, och smida dem samman till ett enda reproduktionssätt baserat på kvinnans utnyttjande av rum och tid. I andra kulturer och under andra epoker har 'kvinnornas tjänande arbete' innefattat andra typer av byggd miljö och andra plikter. (Exempelvis innebar slumbostäderna, de gemensamma tvättstugorna och livsmedelsköerna i det sena 1800-talets industristäder mer av fysisk uttrötning och mindre av resor än ett hemarbete i förortsmiljö). Det har varit svårt att med hjälp av den marxistiska ekonomins eller arbetarhistoriens kvantitativa teknik, åstadkomma någon exakt, historisk analys av reproduktionssätten, just därför att denna teknik varit avsedd att mäta avlönat och församhälleligt arbete, inte oavlönat och isolerat. Den rumsliga analysen kan övervinna vissa av dessa svårigheter: genom att man fastställer platsen för det tjänande arbetet är det lättare att definiera och mäta detta.

Men även om Lefebvres analys av reproduktionen i rummet förts vidare av hans många lärjungar, som alltså benämner sitt arbete 'rummets politiska ekonomi', tycks det inte vara någon av dessa 'rummets po-

litiska ekonomer' som tror att kvinnorna utför något arbete eller upptar något socialt rum,¹⁹ och mycket få av dem är intresserade av historia. Rummets politiska ekonomi har som analys av reproduktionen utan kvinnoarbete utvecklats till en innehållslös litteratur som analyserar bostaden som en konsumtionsartikel (hem, ljuva hem!) och inte som en arbetsplats för kvinnor. På grannskapsnivå uppger sig förespråkarna av 'rummets politiska ekonomi'

vilja definiera 'urbana sociala rörelser' som politiska rörelser vilka kämpar om reproduktionens sociala rum, men den enda tidigare och nuvarande rörelse som i deras litteratur uttryckligen förvägras denna ställning är kvinnorörelsen.²⁰

'Kvinnosfären'

Ingen kvinnohistoriker skulle kunna begå misstaget att bortse från kvinnornas arbete

Gisela Breittling: *Die Steinschluckerin*, 1971.

i hemmet eller grannskapet som det inom den samhälleliga reproduktionen grundläggande arbetet. Ändå har historikerna sällan uppfattat 'kvinnosfären' som ett rumsligt begrepp. Denna har oftare behandlats som en kulturell, social, ekonomisk eller politisk föreställning, även om Susan J Kleinberg faktiskt har utfört ett mycket viktigt arbete om den lokala infrastrukturen och hemarbetets rum i det sena 1800-talets Pittsburgh, och Gwendolyn Wright har väl behandlat ideologi och hemliv i Chicago.²¹ På kvinnoforskningens allmänna område är det bara några antropologer, t ex Rayna Rapp i hennes arbete om kvinnorna i en fransk by, som uttryckligen definierat 'kvinnosfären' som en rumslig segregering av kvinnor som utför oavlönat hushållsarbete inom reproduktionen.²² (På samma sätt brukar kvinnornas yrkesmässiga segregering inom den avlönade arbetskraften av historikerna vanligen behandlas som en ekonomisk diskriminering, även om den också är en rumslig segregering av kvinnor som utför lågavlönat servicearbete). Men om nu den empiriska rikedom i den feministiska antropologin och kvinnoarbetets historia kunde förenas med de teoretiska möjligheterna i Henleys och Lefebvres analys av rummet? Jag tror vi skulle finna att rummet är en viktig, ja säkert en grundläggande dimension i exploateringen av kvinnans arbete inom reproduktionen. Jag tror att vi skulle kunna visa, att det som Gayle Rubin har kallat 'handeln med kvinnor' kan försiggå endast om männen kontrollerar det sociala rummet.²³

Kamp för förändring

Det är möjligt att med hjälp av vissa insikter från rummets politiska ekonomi på nytt betrakta kvinnohistorien och finna upproppiska kvinnor som organiserar sig utifrån reproduktionens rum, och som både rumsligt och ekonomiskt avvisar 'kvinnosfären'. Temma Kaplan har gjort just detta i sitt arbete om storstrejker.²⁴ Vi kan se att kvinnornas engagemang för att omvandla sitt privata arbete till offentliga protester ofta

varit ett nyckelinslag i generalstrejkerna. Vi ser att organiseringen sker där kvinnorna träffas i det urbana rummet – offentliga platser, livsmedelsköer, gemensamma tvättstugor, tappställen för dricksvatten – och att arbetskraftsproduktionens sociala rum används på ett nytt sätt till att reproducera strejken.

På samma sätt som de kvinnor som var indragna i storstrejkerna på ett nytt sätt började använda det urbana rummet, gjorde de 'materiella feminister' (material feminists) som jag skrivit om i min bok *The Grand Domestic Revolution* direkta försök att använda det urbana rummet på ett annorlunda sätt. De gjorde även direkta försök att skapa nya former av rum för reproduktionen.

De amerikanska aktivister under tiden 1870–1930 som jag benämnt materiella feminister²⁵ (för att skilja dem från de mera kända hemfeministerna, socialfeministerna och suffragetterna) föreslog en fullständig omvandling av den rumsliga utformningen och den materiella kulturen i de amerikanska hemmen, bostadsområdena och städerna. De krävde att kvinnorna skulle ha ekonomisk och rumslig kontroll över sitt eget reproduktionsarbete. De hävdade att kvinnorna inte kunde vara likställda medborgare förrän de hade socialiserat hemarbetet och barnomsorgen under kvinnlig kontroll. Under den materiella feminismens första fas från 1870 till 1890, fasen av kooperativt hushållsarbete, hävdade Melusina Peirce, grundare av Cambridge Cooperative Housekeeping Society, att kvinnorna borde bilda producentkooperativ. Hon föreslog att de skulle utföra sin matlagning, tvätt, sömnad och matvaruinköp på en särskild arbetsplats inom grannskapet, och mot betalning leverera de färdiga produkterna av sitt arbete till sina män och familjer.²⁶ Under den andra fasen, från 1890 till 1930, betonade aktivisterna den yrkesmässiga hemservicen. Charlotte Perkins Gilman hävdade att hemarbetet var en potentiellt lönsam affärsverksamhet, som skulle drivas av kvinnliga företagare till nytta för yrkesarbetande kvinnor och deras familjer,²⁷

medan Ellen Swallow Richards förespråkade statsunderstödda folkkök och barndaghem inom varje stadsdel, skötta av utbildade experter.²⁸ De materiella feministerna föreställde sig nya rumsliga former till stöd för dessa idéer – hem utan kök, särskilda feministiska kollektivhus, stadsdelscentra för hushållsarbete och feministiska städer med urban infrastruktur av nytt slag.

Alternativ

Bland deras europeiska motsvarigheter fanns Lily Braun, som i Berlin under 1900-talets första decennium föreslog husmoderskooperativ i hyreshus som hon kallade 'enkökshus', Alexandra Kollontaj som i Sovjetunionen efter oktoberrevolutionen förespråkade den 'nya livsstilens hus', och Alva Myrdal som i 1920-talets Stockholm tog initiativ till 'kollektivhuset', en nära motsvarighet till Gilmans feministiska kollektivhus.²⁹ En kategorisering av dessa förslag och experiment i termer av ekonomisk organisation innebär ett understrykande av skillnaderna: Peirce och Braun trodde på producentkooperativ av husmödrar, Richards och Kollontaj på välfärdsstatens (kapitalistiska eller statskapitalistiska) service åt yrkesarbetande kvinnor, Gilman och Myrdal på välvillig kapitalism eller konsumentkooperativ (inom en ram av fri företagsamhet och socialdemokrati) för yrkesarbetande kvinnor. Det som dock är ännu mera slående är likheten i deras krav på självständighet åt kvinnorna i det urbana rummet under dessa år.

Kontroll över reproduktionen

De insåg att bakom kampanjerna för hälsosammare bostäder eller högre löner åt yrkesarbetande kvinnor låg den större frågan om att kvinnor hade två arbeten, varav ett obetalt i hemmet. De insåg att för att kvinnorna skulle bli jämlika krävdes en feministisk omvandling av familjen likaväl som en socialistisk omvandling av fabriken. Den materiella feminismen krävde ett slut på uppdelningen mellan hushållsekonomi och politisk ekonomi, mellan det privata livet

och det offentliga. Dessa aktivisters krav att kvinnorna måste kontrollera reproduktionen kan jämföras med Marx' uppmaning till arbetarna att ta över produktionsmedlen. En noggrann analys av de materiella feministernas argument visar deras insikt, att kvinnan inte kunde kontrollera reproduktionen om hon inte kontrollerade reproduktionens rum.

De materiella feministerna eftersträvade kontroll över reproduktionens rum i alla skalor, från kroppen via bostaden och grannskapet till staden. Det var inte alla som kom med rumsliga krav på alla nivåer – under sextio år av kamp växte dessa krav fram i varandras efterföljd, en lång och komplicerad process som jag har försökt att spåra. Kontrollen över kroppen uttrycktes genom att alla aktivisterna krävde ekonomiskt oberoende från kärlekslösa äktenskap eller prostitution. För alla innebar det också klädreformer, för några rätten att välja storleken på sin familj, rätten att vara ensam förälder eller fri kärlek i stället för äktenskap. Kontrollen över bostaden kom till uttryck i kraven på ett slut på husmoderns isolerade, oavlönade slavgöra genom socialisering av hushållsarbete och barnavård, och i kraven på feministiska bostäder som inte var arbetsplatser för kvinnor, exempelvis bostäder utan kök eller feministiska kollektivhus. Kontrollen över grannskapet uttrycktes som krav på ett nytt socialt rum i form av stadsdelskök, middagsklubbar och dagcentraler som krävde nya typer av urban infrastruktur. Sammantaget visade alla dessa kampanjer feministernas intresse av att skapa hemlika grannskap för elementär försörjning. De kastar nytt ljus över den breda uppslutningen bakom Frances Willards kampanjer för 'skydd av hemmet' och 'kommunalt hushåll'. De tyder på att vi måste revidera våra begrepp 'hemfeminism' och 'socialfeminism' för att kunna infoga de materiella feministernas bredare ideologiska engagemang för omvandling av bostäder, grannskap och stad, som utgjorde kärnan i det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets feminism.

Pablo Picasso: *Två springande kvinnor på stranden*, 1922.

Små segrar

Många av de materiella feministerna lyckades att under någon tid föra in reproduktionens rum under kvinnornas kontroll och sköta hushållsarbetet i grannskapskooperativ. Peirce inledde ett kort experiment, Richards startade fem folkkök, Gilmans föreläsningar inspirerade till många framgångsrika middagsklubbar i bostadsområdena, Kollontajs idéer blev grunden för Sovjets bostadspolitik på 1920-talet, Myrdal fick sitt kollektivhus byggt (med bistånd av den kände arkitekten Sven Markelius, som blev så engagerad i projektet att han bodde i det och fungerade som ett alltiallo). Ändå blev deras projekt inte, som de hade hoppats, standard för 1900-talets boende. Peirce, Richards och Gilman blev i stort sett bortglömda, Braun fördömdes av det tyska socialdemokratiska partiet och Kollontaj av Stalin. Myrdals framgång begränsades till inspirerandet av en handfull andra sådana projekt i Sverige och Danmark.

Den materiella feminismen blev ingen varaktig politisk eller rumslig kraft, vare sig som kooperativt hushåll (enligt Peirees modell) eller som yrkesmässig hemskötsel (enligt Gilman och Kollontaj). Aktivisterna lyckades visserligen med att organisera både husmödrar och yrkesarbetande kvinnor kring deras gemensamma intressen, men de materiella feministerna var inte ekonomiskt starka eller teoretiskt sofistikerade nog för att segra över alla de köns-

klass- och rasmässiga konflikter som de samtidigt ställdes inför. (Faktum var att de kvinnliga socialistiska arbetarna under denna epok, precis som Meredith Tax har observerat i sin bok *The Rising of the Women*,³⁰ ofta hade en praktik som var rikare än deras socialistiskt-feministiska teori). Vid slutet av 1920-talet och början av 1930-talet överväldigades de materiella feministerna både i Förenta staterna och andra länder av en hätsk antifeminism. I Förenta staterna kom reproduktionens rum i form av enfamiljstvillan (uppmuntrad på 1920-talet och byggd på 1950-talet) att dominera landskapet som aldrig förr. Att manliga vita yrkesarbetare ägde villor i förorterna blev ett viktigt inslag i masskonsumtionen och den moderna kapitalismen. Förorterna utvecklades till det dominerande sociala rummet i vårt samhälle, och Charlotte Perkins Gilmans beskrivning av de isolerade bostäderna som 'uppsvällade byggnader, fyllda med tusen onödigheter' är lika korrekt idag som den var 1903.³¹

De materiella feministernas försök att omorganisera kvinnornas hemarbete socialt, ekonomiskt och rumsligt är fortfarande utmanande. Deras kamp är för oss ett exempel på en politisk praktik som överskrider många definitioner som är grundläggande för både den marxistiska ekonomin och den liberala samhällsvetenskapen, definitioner av bruksvärde och bytesvärde, marknads- och icke marknadsstyrd ekonomi, icke-produktivt och produktivt arbete, privat liv och offentligt liv, definitioner som fördunklar kvinnornas arbete inom reproduktionen. Deras kampanjer utgör exempel på en intensiv historisk konflikt om kontrollen över kvinnornas hemarbete, en kamp som förs i reproduktionens, kroppens, bostadens, grannskapets och stadens rum. Och de demonstrerar stor uppfinningsförmåga i de nya försöken att skapa feministiska bostäder.

För att jag inte ska verka som en rumslig determinist av det slag som arkitekten Le Corbusier förklarade sig vara, när han på 1920-talet uttalade att '1900-talet har att välja mellan arkitektur och revolution',

måste jag upprepa att jag inte tror på rumsliga lösningar av ekonomiska problem.³² Om kvinnorna ska kunna vinna ekonomisk och politisk makt måste vi förstå, att Le Corbusiers utmaning togs upp av samhällen som valde arkitekturen – massproducerade bostäder av olika slag, förortsvillor eller höga flerfamiljshus, där varje enhet är ett isolerat utrymme för en ensam husmors arbete.

En feministisk 'rummets politiska ekonomi'

Denna historik om hur bostäderna byggdes i mitten på 1900-talet gör det nödvändigt med en feministisk 'rummets politiska ekonomi' mot 1900-talets slut. Lefebvre anser att den moderna kapitalismens sociala rum har påverkat produktionsförhållandena utan att omvandla dem. Hans efterföljare hävdar att de rumsliga motsättningarna i det kapitalistiska samhällets konsumtion idag är den största existerande motsättningen. Men det är inte existensen av ett privat hushållsrum, utformat för konsumtion, som är den avgörande motsättningen, utan den historiska manipulationen av kvinnornas arbete i detta privata rum.

Patriarkala former för exploatering av kvinnors oavlönade hemarbete underhålls och förstärks genom den materiella kulturen och rumsliga utformningen i bostäder, grannskap och städer sådana vi känner dem, trots Peirces, Richards, Gilmans, Brauns, Myrdals och Kollontajs kamp för att förena feminism och familjeliv till nya rumsliga och ekonomiska former. Att återupptäcka deras bostäder utan kök eller feministiska kollektivhus skapar inte omedelbart någon socialistiskt – feministisk teori, men en återupptäckt av skälen bakom de materiella feministernas försök att omvandla reproduktionens rum påminner oss om, att bostaden likaväl som fabrikgolvet alltid har varit scenen för en kamp om kvinnornas arbete.

Avslutning

Jag skulle vilja sluta med att citera Förenta nationernas statistik från 1980 om kvinnor-

nas aktuella ekonomiska situation: kvinnorna utför två tredjedelar av arbetstimarna, får en tiondel av lönerna och äger en hundradel av egendomen i världen.³³

Om vi definierar den socialistiska feminismens materiella bas som ett fullt erkännande av alla kvinnors arbete och ett fullständigt uppnående av alla kvinnors självständighet, står vi inför två alternativ i fråga om strategin. Vi kan hålla oss till den marxistiska politiska ekonomin och kämpa för att omdefiniera reproduktionen i termer av penningvärdet hos kvinnornas avlönade och oavlönade arbete. Eller vi kan utforska mera spännande men lika kvantitativa rumsliga mått på den materiella världen, och omdefiniera reproduktionen i det sociala rummet under kvinnornas kontroll som den socialistiska feminismens teoretiska angreppspunkt. Kvinnornas arbete kommer fortfarande att stå i fokus för analysen, men det kommer att inplaceras i ett rumsligt sammanhang. En socialistiskt-feministisk 'rummets politiska ekonomi' kan spanna över frågor från makro- till mikroskalan, med en flexibilitet som inte så lätt kan åstadkommas i termer av marknad och icke-marknad, och förena kvinnliga nyckelfrågor av så skilda slag som aborter, hemarbete och kapitalflykt inom konfektionsindustrin. En socialistiskt-feministisk 'rummets politiska ekonomi' kan även inbegripa många nya infallsvinklar för aktivisternas arbete – att organisera nya motståndformer i rummet liksom att rekonstruera rum för nya socialistiskt-feministiska aktiviteter och, i sista hand, för ett nytt samhälle.

Jag tror att vi behöver både en bättre kritik av patriarkatet och kapitalismen och en bättre vision av jämlikhet mellan kön och klasser. På samma sätt som man inte kan bygga ett socialistiskt samhälle utan en klar vision av vad socialismen innebär, kräver ett socialistiskt-feministiskt samhälle en bättre vision av hur produktionen och reproduktionen ska omvandlas. Den byggda miljön, med dess bostäder, fabriker och offentliga platser, måste genomgå en grundlig omorganisering om vi någonsin

ska kunna få uppleva ett socialistiskt-feministiskt samhälle. Som Susan B Anthony, den mest outröttliga och praktiska av suffragetterna, år 1871 sade till en man som frågade henne hur hon såg på äkten-skapets framtid: 'Bort med era mansvisioner! Kvinnorna tänker förkasta dem alla och börja drömma sina egna drömmar.'

Översättning: Gunnar Sandin

NOTER

1. Nancy Henley, *Body Politics: Power, Sex, and Nonverbal Communication*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall 1977, s 30.
2. Henri Lefebvre, 'Reflections on the Politics of Space', *Antipode*, nr 8 (maj 1976), s 31.
3. David Harvey, *Society, The City and The Space-Economy of Urbanism*, Resource paper nr 18, Association of American Geographers, Washington 1972, s 1 f.
4. Edward W Soja, 'The Socio-Spatial Dialectic', *Annals of the Association of American Geographers*, nr 70 (juni 1980), s 225. Här finns en översikt av aktuell marxistisk litteratur. För en översikt av den antropologiska litteraturen se Hilda Kuper, 'The Language of Sites in the Politics of Space', *American Anthropologist*, nr 74 (juni 1972), s 411-425.
5. För en vidare diskussion se 'Tänkandets former. Staden som process.' *Häften för kritiska studier* 5/79.
6. Laura Balbo, 'The Servicing Work of Women and the Welfare State', stencil, 1980.
7. Soja, a a, s 209 f.
8. Henri Lefebvre, *The Survival of Capitalism*, New York, St. Martin's Press 1976), s 15.
9. John Friedman, 'Economic Space and Life Space', UCLA discussion paper, 1981. Se även hans definitioner av 'rent rum' och 'effektivt rum' i 'Cities in Social Transformation', *Comparative Studies in Society and History*, nr 4 (1961), s 86-103.
10. Dolores Hayden, *Seven American Utopias: The Architecture of Communitarian Socialism 1790-1975*, Cambridge, MIT Press 1976, s 56-58.
11. *Webster's New World Dictionary*, Second College Edition, New York, World Publishing 1970.
12. Kommunitarerna och konstruktivisterna var två politiska grupper intresserade av rummet och den sociala förändringen. Nazisterna var också fascinerade av rums-politiken.
13. Geografen David Harvey hävdar att 'Det råder... ett kontinuerligt tillstånd av spänning mellan ett samhälles rumsliga organisation (bestående av lämningar efter tillgångar som ansamlats under olika epoker) och den form som krävs av den nya sociala ordning som växer fram här och nu'. Han betonar: 'Denna rigiditet hos de sociala tillgångarna i rummet är inte bara upphovet till en spänning att övervinna. Den erbjuder också ett praktiskt vapen att bemöta hotande sociala förändringar med... Ja, det har påståtts att om ett system av social status och dominans bryter samman, kommer det antagligen att ske en flykt till en rumslig separation, som ett medel att bevara rättigheterna och privilegierna för de elitgrupper som känner sig hotade' (1972, s 1 f).
14. Om möjligheterna och begränsningarna hos termen 'urban' se Manuel Castells, 'Is there an urban sociology?', i C G Pickvance (red), *Urban Sociology: Critical Essays*, New York, St. Martin's Press, 1976, s 33-59.
15. Vi kan nu se ett nytt fält för analys och konflikt i NASA-teknikernas planer på 'industrialisering av rymden' genom satelliter som bär ut fabriker i yttre rymden. Om den byggda miljön flyttar till himlen kommer astronomernas och filosofernas definitioner av rummet/rymden säkerligen att omvandlas.
16. Henley, a a, s 55-66. Se även Erving Goffman, *Gender Advertisements*, New York, Harper and Row, 1976, s 24-83.
17. Henri Lefebvre, *La production de l'espace*, Paris, Anthropos, 1974, I, s 15-17. Se även hans *La révolution urbaine*, Paris, Gallimard, 1970. För en översikt av kritiken mot Lefebvre se Soja, 1980, s 211-219.
18. *La production de l'espace*, I, s 15.
19. David Harvey, *Social Justice and the City*, London, Edward Arnold, 1973, s 159, ger en definition i sexton punkter av ett bostadsområdes bruksvärde utan att ens nämna att det är husmoderns arbetsplats.
20. Både David Harvey och Manuel Castells har reducerat Lefebvres begrepp om reproduktion i rummet till vad de benämner 'konsumtionsrum' och använder detta till att analysera 'urbana sociala rörelser'. Se Castells, *The Urban Question*, Cambridge Mass., MIT Press, 1977. Se även Hilary Rose, 'In Practice Supported', i 'Women

- and The City', specialnummer av *International Journal of Urban and Regional Research*, nr 2 (oktober 1978), s 521–537.
21. Susan J Kleinberg, 'Technology and Women's Work: The Lives of Working Class Women in Pittsburgh, 1870–1900', *Labor History*, nr 17 (vintern 1976), s 58–72; Gwendolyn Wright, *Moralism and the Model Home*, Chicago, University of Chicago Press, 1980; *Radical History Review*, nr 21 (mars 1980) är en genomgång av 'historiens rumsliga dimension', men sysslar nästan enbart med det offentliga rummet och inte hushållets. Numret innehåller en rätt inadekvat översiktssä av Jon Amsden.
  22. Rayna R Reiter, 'Men and Women in the South of France: Public and Private Domains', i *Toward an Anthropology of Women*, New York, Monthly Review Press, 1975, s 252–282, är ett särskilt tydligt exempel. Det finns också viktiga arbeten av Michele Rosaldo och Heidi Hartmann: Michele Rosaldo och Louise Lamphere (red), *Women, Culture, and Society*, Palo Alto, Stanford University Press, 1974; respektive Heidi Hartmann, 'The Family As the Locus of Gender, Class and Political Struggle: The Example of Housework', *Signs*, nr 6 (våren 1981), s 366–394.
  23. Gayle Rubin, 'The Traffic in Women', i Reiter, a a, s 157–210.
  24. Temma Kaplan, 'Mass Strikes and Women's Communities', bidrag vid Berkshire Conference, Vassar College den 16 juni 1981.
  25. Dolores Hayden, *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*, Cambridge, MIT Press, 1981.
  26. *Ibid*, s 66–89, 300 f.
  27. *Ibid*, s 182–205.
  28. *Ibid*, s 114–131.
  29. Relativt utförliga behandlingar på engelska av dessa kampanjer är i tur och ordning: om Braun, Jean H Quartet, *Reluctant Feminists in German Social Democracy, 1885–1917*, Princeton, Princeton University Press, 1979, s 120–125; om Kollontaj, Anatole Kopp, *Town and Revolution*, New York, Braziller, 1970, s 115–162; om Myrdal, Dick Urban Vestbro, 'Collective Housing Units in Sweden', *Current Sweden*, Svenska Institutet, Stockholm, publikation nr 234. (september 1976), s 6 f.
  30. Meredith Tax, *The Rising of the Women*, New York, Monthly Review Press, 1980.
  31. Charlotte Perkins Gilman, *The Home; Its Work and Influence*, 1903, omtryckt Urbana, University of Illinois Press, 1972, s 121.
  32. Le Corbusier, *Vers une architecture*, Paris 1928, s 241.
  33. H Sipilä, *The State of the World's Women 1979*, Rapport från Förenta nationernas årtionde för kvinnor, 1976–1985, New York, United Nations Centre for Social Development and Humanitarian Affairs, 1979, s 1.

SUMMARY

In this essay, space is discussed from a socialist-feminist perspective. Building on the theoretical works of Nancy Henley and Henri Lefebvre, central emphasis is placed on the interplay between the social and spatial division of labour as it has affected women over the past few centuries. Social space is defined as the built environment: a social and economic product that has the power of affecting human activity as well as being shaped by it. By locating women's labour in social space, it is believed it should be possible to analyse the historical exploitation of women's labour more clearly and recognise significant strategies of organising around reproductive labour as these have occurred in history.

The attempts of material feminists at the turn of the century to use urban space differently and to create new forms of space for reproduction is examined in the essay. Material feminists argued that women could not be equal citizens until housework and childcare were socialized under women's control. For them, this meant not only control of reproductive labour but also control of the space of reproduction at every scale from the body through the dwelling, the neighbourhood and the city. Although their attempts in bringing the space of reproduction under women's control had some success, their housing projects did not gain a strong foothold.

Their ideas and attempts to reorganise the domestic labour of women are provocative even today and continue to have relevance for women's struggles.

Dolores Hayden
School of Urban Planning
UCLA
Los Angeles, CA 90024
USA